माध्यमिकशिक्षापाठ्यक्रमः

न्यायदर्शनम्

कक्षा : ९-१० **विषयसङ्केतः : (कक्षा ९** Nya. 311 **कक्षा १०** Nya. 312)

पाठ्यघण्टा : ४ **वार्षिककार्यघण्टाः १६०**

१. परिचयः

न्यायविषयकोऽयं पाठ्यक्रमो न्यायशास्त्रमवलम्ब्य क्रमशो नवम्यां दशम्याञ्च कक्षायामध्येतुकामानां छात्राणां वैशेषिकशास्त्रे प्रतिपादितानां न्यायशास्त्रे चाभिमतानां द्रव्यादिपदार्थानां न्यायशास्त्राभिमतानां प्रत्यक्षादिप्रमाणानां बोधो भवत्विति धिया निर्मितो वर्तते । पाठ्यक्रमोऽसौ २०७६ तमे वैक्रमाब्दे प्रकल्पितराष्ट्रियपाठ्यक्रमप्रारूपस्य मार्गदर्शनानुसारेण निर्मितो वर्तते । अस्मिँश्च पाठ्यक्रमे प्रतिप्रकरणं निर्धारितविषयाणां ज्ञानं, ज्ञातविषयाणाञ्चाभिव्यक्तिसामर्थ्यञ्च छात्रेषु स्यादिति धिया बोधाभिव्यक्त्योरुल्लेखो विहितो वर्तते । अस्य च पाठ्यक्रमस्य निर्माणे कथं न्यायशास्त्रमितोऽपि व्यावहारिकं भवेद् अथ च शास्त्रे छात्राणां कथं रुचिर्वर्धिता स्यादिति च विचारितो वर्तते । अतश्च अस्माच्च पाठ्यक्रमाद् राष्ट्रियोद्देश्यं प्राप्यत इत्यपेक्षितं वर्तते । पाठ्यक्रमेणानेन च सम्बद्धविषये उच्चशिक्षाया आधारोऽपि दृढीक्रियत इत्यप्यपेक्षितमस्तीति ।

न्यायवैशेषिकशास्त्रयोः प्रयुक्ताया भाषिकशैल्यास्तत्परिष्कारप्रणाल्याश्च ज्ञानार्थं न्यायसम्बद्धानां केषाञ्चन प्रमुखाणां प्रतियोग्यनुयोग्यवच्छेदकावच्छिन्नेत्यादीनां पदानामर्थबोधनेन सह सप्रयोगं सनिदर्शनं तद्विषयकविवेचनसामर्थ्यं छात्राः प्राप्नुयुरिति धिया न्यायवैशेषिकदर्शनयोः प्रयुक्ता विशेषतो तर्कसङ्ग्रहे न्यायबोधिनीनाम्न्यां तट्टीकायाञ्च प्रयुक्ताः केचन प्रमुखाः पारिभाषिकशब्दाः पाठ्यक्रमेऽत्र यथाप्रकरणं सन्निविष्टाः सन्ति । तदन्वत्र पाठ्यक्रमे वैशेषिकदर्शनप्रतिपादितान् न्यायशास्त्रेण चाभिमतान् द्रव्यादिपदार्थान् पाठ्यवस्तुत्वेन निर्धार्य न्यायशास्त्रप्रतिपादितानि प्रत्यक्षादीनि चत्वारि प्रमाणानि च पाठ्यत्वेन समाविष्टानीति । तत्र नवमकक्षायां द्रव्यादयः सप्तपदार्थाः प्रत्यक्षादीनि चत्वारि प्रमाणानि यथायथं निर्धारितानि सन्ति । उपर्युक्तानां विषयाणां व्यवस्थापनार्थमत्र पञ्च प्रकरणानि प्रकल्पितानि । प्रथमे प्रकरणे न्यायसम्बद्धाः पारिभाषिकशब्दाः समाविष्टाश्चेद् द्वितीये द्रव्यादीनामुद्देशपूर्वकं तर्कसङ्ग्रहे निरूपिता न्यायबोधिन्याञ्च स्पष्टीकृता मनोद्रव्यान्तविषया निर्धारिताः सन्ति । तृतीये च प्रकरणे तर्कसङ्ग्रहे निरूपिता न्यायबोधिन्याञ्च व्याख्याताः प्रत्यक्षप्रमान्तगुणा निर्धारिता वर्तन्ते । तुरीये च तर्कसङ्ग्रहे प्रतिपादितानि अनुमानोपमानशब्दप्रमाणानि निर्धारितानि । पञ्चमे च प्रकरणे तर्कसङ्ग्रहे प्रतिपादिता अवशिष्टगुणतोऽभावपदार्थान्ता विषयाः प्रकल्पिताः । दशमकक्षायाञ्च निर्धारितानां विषयाणां व्यवस्थापनार्थं पञ्चैव प्रकरणानि प्रकल्पितानीति । अत्रापि प्रथमे प्रकरणे न्यायसम्बद्धाः पारिभाषिकशब्दा विशेषतो मुक्तावलीसहितायां कारिकावल्यां प्रयुक्तास्तादृशशब्दाः समाविष्टाश्चेद् द्वितीये मुक्तावलीयुतायां कारिकावल्यां प्रतिपादिता मङ्गलेश्वरवादः, पदार्थोद्देशः, साधर्म्यवैधर्म्ये चेति विषयाः उपन्यस्ता इति । तृतीये च प्रकरणे मुक्तावलीसहितायां कारिकावल्यां प्रतिपादितानि दिगन्ताानि पृथिव्यादिद्रव्याणि निर्धारितानि । तुरीये मुक्तावलीसहितायां कारिकावल्यां प्रतिपादितमात्मद्रव्यं योजितं चेत् पञ्चमे मुक्तावलीयुतायां कारिकावल्यां प्रतिपादितं प्रत्यक्षज्ञानं निर्धारितमिति ।

अत्र च पाठ्यक्रमे पाठ्यक्रमानुरूपं स्तरगतक्षमत्वं स्फुटीकृत्य कक्षागतशिक्षणोपलब्धिविषयकं विवरणञ्च निर्दिष्टं वर्तते । तदनु कक्षाभेदेन विषयक्षेत्रं क्रमश्च निर्धारिताविति । एतावता चात्र पाठ्यक्रमे पाठ्यविषयाणां विषयक्षेत्र-विषयवस्तु-बोधाभिव्यक्ति-शिक्षणघण्टानां विवरणञ्च दत्तमस्ति । ततश्च प्रयोगात्मककार्यं परियोजनाकार्यञ्च निर्दिष्टे स्तः । तदनु शिक्षणसहजीकरणप्रक्रियां निर्दिश्य मूल्याङ्कप्रक्रिया सन्निविष्टेति । अन्ते मूल्याङ्कनार्थमङ्कविभागश्चोपस्थापितो वर्तते ।

२. **विषयानुगताः क्षमताः**
अस्य पाठ्यांशस्याध्ययनेनच्छात्रा अधो निर्दिष्टविषयेषु सामान्यतो व्युत्पन्ना भविष्यन्ति –

१. न्यायवैशेषिकशास्त्रयोर्बहुधा प्रयुज्यमानानां निर्दिष्टपारिभाषिकपदानामवबोधपूर्वकं तेषां सोदाहरणप्रयोगे

२. वैशेषिदर्शनाभिमतसप्तपदार्थानामुद्देशे

३. वैशेषिकदर्शनप्रतिपाद्यसप्तपदार्थानां सामान्यनिर्वचने

४. न्यायदर्शनाभिमतप्रमाणानां सामान्यतो विश्लेषणे

५. वैशेषिकदर्शनाभिमतद्रव्यादीनां साधर्म्यवैधर्म्यविश्लेषणपूर्वकं द्रव्यपदार्थानां विशेषनिर्वचने च

३. **कक्षागतशिक्षणोपलब्धयः**
नवम्यां कक्षायां निर्धारितं पाठ्यांशमधीत्य छात्राणामुपलब्धयोऽधो निर्दिष्टानुसारेण भविष्यन्ति -

क्र.सं.	शिक्षणोपलब्धयः	शिक्षणोपलब्धीनां विस्तरः
१.	न्यायवैशेषिकशास्त्रयोः प्रथितानां केषाञ्चन उद्देशलक्षणपरीक्षा-लक्षणतालक्ष्यतेत्यादीनां पारिभाषिकशब्दानामर्थ-प्रकाशनम् (विशेषतो न्यायबोधिनीयुते तर्कसङ्ग्रहे प्रयुक्तानां तादृशशब्दानामर्थकथनम्)	१.१ पाठ्यग्रन्थान्तर्गतनिर्दिष्टप्रकरणेषु प्रयुक्तानां उद्देशलक्षणपरीक्षालक्षणतालक्ष्यतेत्यादीनां पारिभाषिकपदानामर्थनिर्धारणम् १.२ उद्देशलक्षणपरीक्षालक्षणतालक्ष्यतेत्यादीनां पारिभाषिकपदानां वाक्येषु प्रयोगश्च
२.	वैशेषिकशास्त्राभिमतपदार्थोद्देशः, द्रव्यपदार्थप्रकाशनञ्च	२.१ वैशेषिकदर्शनाभिमतपदार्थोद्देशः २.२ नित्यानित्यद्रव्याणां विभजनम् २.३ पृथिव्यादीनां चतुर्णां द्रव्याणां सभेदनिर्वचनम् २.४ आकाशादीनां नित्यद्रव्याणां विवेचनञ्च
३.	प्रत्यक्षप्रमान्तगुणाभिव्यक्तिः	३.१ रूपादिशब्दान्तानां गुणानां व्याख्यानम् ३.२ बुद्धेः विभजनपूर्वकं स्मृतेरनुभवस्य च भेदकथनम् ३.३ अनुभवस्य भेदविवेचनम् ३.४ करणकारणनिरूपणम्

		३.५ प्रत्यक्षलक्षणनिर्वचनम् ३.६ सन्निकर्षविश्लेषणमञ्च
४.	अनुमानोपमानशब्दप्रमाण-प्रकाशनम्	४.१ सभेदानुमान-तदङ्गनिरूपणम् ४.२ त्रिविधलिङ्गविश्लेषणम् ४.३ पक्षादीनां सामान्यविवेचनम् ४.४ सभेदहेत्वाभासनिर्वचनम् ४.५ उपमाननिर्वचनम् ४.६ शब्दप्रमाणनिरूपणमञ्च
५.	अवशिष्टगुणतोऽभावान्तपदार्थो-पस्थापनम्	५.१ संशयाद्ययथार्थानुभवविश्लेषणम् ५.२ सुखादिवेगान्तगुणनिर्वचनम् ५.३ कर्माद्यभावान्तपदार्थविश्लेषणञ्च

दशम्यां कक्षायां निर्धारितं पाठ्यांशमधीत्य छात्राणामुपलब्धयोऽधो निर्दिष्टानुसारेण भविष्यन्ति -

क्र.सं.	शिक्षणोपलब्धयः	शिक्षणोपलब्धीनां विस्तरः
१.	न्यायवैशेषिकशास्त्रयोः प्रथितानां निरूपितत्व-निरूपकत्वप्रकारता-विशेष्यतेत्यादीनां पारिभाषिकशब्दानामर्थ-प्रकाशनम् (विशेषतो न्यायसिद्धान्तमुक्तावली-युतायाः कारिकावल्याः प्रत्यक्षखण्डे प्रयुक्तानां तादृशशब्दानामर्थकथनम्)	१.१ पाठ्यग्रन्थान्तर्गतनिर्दिष्टप्रकरणेषु प्रयुक्तानां पारिभाषिकपदानामर्थनिधारणम् १.२ तेषां वाक्येषु प्रयोगश्च
२.	मङ्गलेश्वरवादविवरणम्, वैशेषिकशास्त्राभिमत-पदार्थोद्देशः, द्रव्यादीनां साधर्म्यवैधर्म्यकथनञ्च	२.१ मङ्गलस्य औचित्यप्रदर्शनम् २.२ ईश्वरसाधकानुमानकथनम् २.३ तदनुमानघटकहेतौ दोषप्रदर्शनपूर्वकं तन्निराकरणम् २.४ वैशेषिकाभिमतपदार्थानां विभजनपूर्वकं तद्विवेचनम्

		२.५ द्रव्यादीनां साधर्म्यवैधर्म्यप्रकथनञ्च
३.	दिगन्तपृथिव्यादिद्रव्य-प्रकाशनम्	३.१ सभेदपृथिवीनिरूपणम् ३.२ सभेदजलनिरूपणम् ३.३ सभेदतेजोनिरूपणम् ३.४ सभेदवायुनिर्वचनम् ३.५ आकाशकालदिशां निरूपणञ्च
४.	आत्मद्रव्यविवेचनम्	४.१ आत्मद्रव्यनिरूपणम् ४.२ आत्मत्वजातिसिद्धिः ४.३ शरीरेन्द्रिमनःआत्मवादिनां मतखण्डनम् ४.४ बौद्धवेदान्तसाङ्ख्यानां मतखण्डनञ्च
५.	प्रत्यक्षज्ञानोपस्थापनम्	५.१ बुद्धेर्भेदप्रकथनम् ५.२ प्रत्यक्षज्ञानस्य वैविध्यप्रदर्शनम् ५.३ द्रव्यप्रत्यक्षकारणविश्लेषणम् ५.४ सविकल्पकनिर्विकल्पकज्ञानविवेचनम् ५.५ लौकिकालौकिकभेदेन तदुपभेदेन च सन्निकर्षविवेचनञ्च

४. विषयक्षेत्रं क्रमश्च

नवम्याः कक्षायाः कृते

क्र.सं.	विषयक्षेत्राणि	विषयाः	बोधः	अभिव्यक्तिः	शिक्षणघण्टाः
१.	न्यायवैशेषिक-शास्त्रयोः प्रथिताः पारिभाषिकशब्दाः	उद्देशः, लक्षणम्, परीक्षा, लक्षणता, लक्ष्यता, अव्याप्तिः, अतिव्याप्तिः, असम्भवः, पक्षः, साध्यम्, हेतुः, दृष्टान्तः, पक्षः, सपक्षः, विपक्षः, अवच्छेदकम्, अवच्छिन्नम् व्याप्यत्वम् व्यापकत्वम् प्रतियोगिता, अनुयोगिता, कार्यता, कारणता	उद्देश- लक्षण- परीक्षा- लक्षण- लक्ष्यता- अव्याप्ति- अतिव्याप्ति- असम्भव- पक्ष- साध्य- हेतु- दृष्टान्त- पक्ष- सपक्ष- विपक्ष- अवच्छेदक- अवच्छिन्न- व्याप्यत्व- व्यापकत्व-प्रतियोगिता- अनुयोगिता-कार्यता- कारणताशब्दानामर्थबोधः	उद्देश- लक्षण- परीक्षा- लक्षण- लक्ष्यता- अव्याप्ति- अतिव्याप्ति- असम्भव- पक्ष- साध्य- हेतु- दृष्टान्त- पक्ष- सपक्ष- विपक्ष- अवच्छेदक- अवच्छिन्न- व्याप्यत्व- व्यापकत्व-प्रतियोगिता-अनुयोगिता- कार्यता- कारणताशब्दानाम् उदाहरणसहितवाक्येषु प्रयोगः	१०
२	वैशेषिकशास्त्राभिमत पदार्थोद्देशः, द्रव्यपदार्थश्च	द्रव्यादयः सप्तपदार्थाः, पृथिवी द्रव्यम्, पृथिव्याः भेदः, पृथिव्याः शरीरेन्द्रियविषयाः जलद्रव्यम्, जलस्य भेदः, जलस्य शरीरेन्द्रियविषयाः तेजो द्रव्यम्, तेजसो भेदः, तैजसाः शरीरेन्द्रियविषयाः वायुर्द्रव्यम्, वायोर्भेदः, वायवीयाः शरीरेन्द्रियविषयाः आकाशद्रव्यम्, कालद्रव्यम्	द्रव्यादीनां सप्तपदार्थानां नाममात्रेण बोधः, पृथिव्याः लक्षणबोधः, पृथिव्या भेदज्ञानम्, अनित्यपृथिव्याः शरीरेन्द्रियविषयभेदेन कार्यबोधः जलद्रव्यस्य लक्षणबोधः जलद्रव्यस्य भेदज्ञानम्, अनित्यजलस्य शरीरेन्द्रियविषयभेदेन कार्यबोधः तेजसो लक्षणबोधः, तेजसो भेदज्ञानम्, अनित्यतेजसः शरीरेन्द्रियविषयभेदेन कार्यबोधः	द्रव्यादीनां सप्तपदार्थानां नाममात्रेण सङ्कीर्तनम्, पृथिव्या लक्षणकथनम् पृथिव्या भेदनिरूपणम्, अनित्यपृथिव्या भेदकथनम् जलद्रव्यस्य लक्षणनिर्वचनम् जलद्रव्यस्य भेदनिरूपणम्, अनित्यजलस्य भेदनिरूपणम् तेजसो लक्षणनिर्वचनम्, तेजसो भेदकथनम्, अनित्यतेजसः भेदनिरूपणम् वायोर्लक्षणकथनम् वायोर्भेदनिरूपणम् अनित्यवायोः भेदकथनम्	२०

		दिग्द्रव्यम् आत्मद्रव्यम् आत्मनो भेदः मनो द्रव्यम् मनसः परमाणुरूपत्वम्	वायुद्रव्यस्य लक्षणबोधः वायोर्भेदज्ञानम् अनित्यवायोः शरीरेन्द्रियविषयभेदेन कार्यबोधः आकाशलक्षणबोधः, कालद्रव्यस्य लक्षणबोधः दिग्द्रव्यस्य लक्षणबोधः आत्मद्रव्यस्य लक्षणबोधः आत्मनो भेदज्ञानम् मनसो लक्षणज्ञानम् मनसः परमाणुरूपत्वबोधः	आकाशलक्षणकथनम्, कालद्रव्यस्य लक्षणनिर्वचनम् दिग्द्रव्यस्य लक्षणकथनम् आत्मद्रव्यस्य लक्षणकथनम् आत्मनो भेदनिरूपणम् मनसो लक्षणकथनम् मनसः परमाणुत्वसाधनम्	
३	प्रत्यक्षप्रमान्तगुणाः	भेदसहितं रूपम्, भेदसहितो रसः, गन्धो गन्धाश्रयश्च स्पर्शः स्पर्शाश्रयश्च सङ्ख्याः, परिमाणानि पृथक्त्वम् संयोगगुणः, विभागगुणः, परत्वापरत्वे, गुरुत्वद्रवत्वे, स्नेहशब्दौ विभागसहिता बुद्धिः, स्मृतिरनुभवश्च, यथार्थायथार्थानुभवौ करणसहितकारणानि, प्रत्यक्षप्रमाणं प्रमा च सन्निकर्षः	भेदसहितरूपज्ञानम्, भेदसहितानां रसानामवबोधः, गन्धस्य गन्धाश्रयस्य चावबोधः स्पर्शगुणस्य स्पर्शाश्रयस्य चावबोधः सङ्ख्यागुणबोधः, परिमाणगुणस्य ज्ञानम् पृथक्त्वबोधः संयोगगुणस्यावबोधः, विभागगुणस्य बोधः, परत्वापरत्वयोरवबोधः, गुरुत्वद्रवत्वयोर्ज्ञानम् स्नेहशब्दयोर्बोधः बुद्धेः तद्विभागस्य च ज्ञानम्, स्मृतेरनुभवस्य च बोधः, यथार्थानुभवस्य ज्ञानमयथार्थानुभवस्य च बोधः करणसहितकारणानामवबोधः, प्रत्यक्षप्रमाणस्य प्रत्यक्षप्रमायाश्चावबोधः	सभेदरूपप्रतिपादनम्, भेदसहितरसनिरूपणम्, गन्धस्य गन्धाश्रयस्य च कथनम्, स्पर्शस्य स्पर्शाश्रयस्य च निरूपणम्, सङ्ख्याः, परिमाणकथनम्, पृथक्त्वसाधनम्, संयोगनिरूपणम्, विभागविभजनम्, परत्वापरत्वयोर्विचारः, गुरुत्वद्रवत्वयोर्निरूपणम्, स्नेहस्य शब्दस्य चोपस्थापनम्, विभागसहिताया बुद्धेर्निर्वचनम्, स्मृतेरनुभवस्य च प्रतिपादनम्, यथार्थायथार्थानुभवयोर्वर्णनम्, करणसहितकारणलक्षणनिरूपणम्, प्रत्यक्षप्रमाणस्य प्रमायाश्च च प्रतिपादनम्, सन्निकर्षस्य सन्निकर्षभेदस्य च विचारः	२०

			सन्निकर्षस्य सन्निकर्षभेदस्य चावबोधः		
४.	अनुमानोपमानशब्द-प्रमाणानि	अनुमानम्, अनुमितिः, परामर्शः, व्याप्तिः, पक्षधर्मता, स्वार्थानुमानम्, पञ्चावयववाक्यानि, त्रिविधलिङ्गम्, पक्षः, सपक्षः, विपक्षः, सभेदहेत्वाभासः, उपमानप्रमाणम्, उपमितिः, शब्दप्रमाणम्, शक्तिलक्षणाख्यवृत्तिः, शाब्दबोधकारणानि, शाब्दस्वरूपम्, शब्दप्रमाणभेदः,	अनुमानस्वरूपबोधः, अनुमितिस्वरूपज्ञानम्, परामर्शबोधः, व्याप्तिज्ञानम्, पक्षधर्मतावबोधः, स्वार्थानुमानबोधः, पञ्चावयववाक्यबोधः, त्रिविधलिङ्गज्ञानम्, पक्षबोधः, सपक्षबोधः, विपक्षबोधः, सभेदहेत्वाभासज्ञानम्, उपमानप्रमाणबोधः, उपमितिप्रकारबोधः, शब्दप्रमाणज्ञानम्, शक्तिलक्षणाख्यवृत्तिज्ञानम्, शाब्दबोधकारणबोधः, शाब्दस्व–रूपज्ञानम्, शब्दप्रमाणभेदबोधः,	अनुमानस्वरूपाभिव्यक्तिः, अनुमितिस्वरूपनिरूपणम्, परामर्शस्वरूपकथनम्, व्याप्तिस्वरूपविचारः, पक्षधर्मताकथनम्, स्वार्थानुमाननिर्वचनम्, पञ्चावयववाक्यनिरूपणम्, त्रिविधलिङ्गप्रतिपादनम्, पक्षप्रकाशनम्, सपक्षकथनम्, विपक्षप्रतिपादनम्, सभेदहेत्वाभासनिर्वचनम्, उपमानप्रमाणकथनम्, उपमितिप्रकारनिर्वचनम्, शब्दप्रमाणाभिव्यक्तिः, शक्तिलक्षणाख्यवृत्तिनिरूपणम्, शाब्दबोधकारणनिर्धारणम्, शाब्दस्व–रूपनिरूपणम्, शब्दप्रमाणभेदप्रतिपादनम्	२८
५	अवशिष्टगुणतोऽभाव पदार्थान्ताः	संशयविपर्ययतर्काः, स्मृतिः, सुखदुःखे, शेषात्मगुणाः, सभेदसंस्कारः, सामान्यलक्षणम्, विशेषः, समवायः सभेदाभावः, सर्वपदार्थानां सप्तस्वन्तर्भावः ।	संशयविपर्ययतर्काणां स्वरूपबोधः, स्मृतिज्ञानम्, सुखदुःखयोस्वरूपज्ञानम्, शेषात्मगुणबोधः, सभेदसंस्कारपरिज्ञानम्, सामान्यलक्षणज्ञानम्, विशेषबोधः, समवायज्ञानम्, सभेदाभावबोधः, सर्वपदार्थानां सप्तस्वन्तर्भावज्ञानम् ।	संशयविपर्ययतर्काणां स्वरूपपरिचयः, स्मृतिनिरूपणम्, सुखदुःखयोस्वरूपाभिव्यक्तिः, शेषात्मगुणनिरूपणम्, सभेदसंस्कारनिर्वचनम्, सामान्यलक्षणकरणम्, विशेषनिरूपणम्, समवायप्रतिपादनम्म्, सभेदाभाववर्णनम्, सर्वपदार्थानां	२०

				सप्तस्वन्तर्भावकथनम् ।	
सैद्धान्तिकाभ्यासः					९६
प्रयोगाभ्यासः					३२
योगः					१२८

दशम्याः कक्षायाः कृते

क्र.सं.	विषयक्षेत्राणि	विषयाः	बोधः	अभिव्यक्तिः	शिक्षणघण्टाः
१.	न्यायवैशेषिक-शास्त्रयोः प्रथिताः केचन पारिभाषिकशब्दाः (विशेषतो न्यायसिद्धान्त-मुक्तावल्याः प्रत्यक्षखण्डे प्रयुक्ताः तादृशाः शब्दाः) ।	निरूपितत्वम्, निरूपकत्वम्, प्रकारता, विशेष्यता, प्रतिबध्यता, प्रतिबन्धकता, उत्तेजकः, अप्रयोजकत्वम्, विनिगमना, अयुतसिद्धत्वम्, आधेयता, अधिकरणता, साधर्म्यम्, वैधर्म्यम्, पारिमाण्डल्यम्, भूतत्वम्, मूर्त्तत्वम्, विभुत्वम्, व्याप्तवृत्तित्वम्, अव्याप्यवृत्तित्वम्	निरूपितत्व- निरूपकत्व- प्रकारता- विशेष्यता- प्रतिबध्यता- प्रतिबन्धकता- उत्तेजक- अप्रयोजकत्व- विनिगमना- अयुतसिद्धत्व- आधेयता- अधिकरणता- साधर्म्य- वैधर्म्य- पारिमाण्डल्य- भूतत्व- मूर्त्तत्व- विभुत्व- व्याप्तवृत्तित्व- अव्याप्यवृत्तित्वशब्दानामर्थबोधः	निरूपितत्व- निरूपकत्व- प्रकारता- विशेष्यता- प्रतिबध्यता- प्रतिबन्धकता- उत्तेजक- अप्रयोजकत्व- विनिगमना- अयुतसिद्धत्व- आधेयता- अधिकरणता- साधर्म्य- वैधर्म्य- पारिमाण्डल्य- भूतत्व- मूर्त्तत्व- विभुत्व- व्याप्तवृत्तित्व- अव्याप्यवृत्तित्वशब्दानामुदाहरणसहित वाक्येषु प्रयोगः	७
२	मङ्गलेश्वरवादः, वैशेषिकशास्त्राभिमत पदार्थोद्देशः, द्रव्यादीनां साधर्म्यवैधर्म्ये च	मङ्गलवादः, ईश्वरवादः, पदार्थोद्देशः, द्रव्यादिपदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्ये	मङ्गलवादस्य औचित्यबोधः, ईश्वरास्तित्वज्ञानम्, उद्देशमात्रेण पदार्थबोधः, द्रव्यादिपदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्यबोधः	मङ्गलवादस्य औचित्योद्घाटनम् ईश्वरास्तित्ववर्णनम्, नाममात्रेण पदार्थकथनम् द्रव्यादिपदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्यनिर्वचनम्	२४
३	दिगन्तााानि पृथिव्यादिद्रव्याणि	पृथिवीलक्षणम्, पृथिवीत्वजातिसिद्धिः, पाषाणे गन्धसिद्धिः, पृथिव्या विभागः, अतिरिक्तावयवी, परमाणुः, पार्थिवशरीराणि, पार्थिवेन्द्रियम्, पार्थिवविषयाः, जललक्षणम्,	पृथिवीलक्षणबोधः, पृथिवीत्वजातिसाधनप्रक्रियाज्ञानम्, पाषाणे गन्धज्ञानम्, पृथिव्या विभागबोधः, अतिरिक्तावयविज्ञानम्, परमाणुज्ञानम्, पार्थिवशरीरबोधः,	पृथिवीलक्षणनिरूपणम्, पृथिवीत्वजातिसाधनप्रक्रियाप्रदर्शनम्, पाषाणे गन्धसाधनम्, पृथिव्या विभागकरणम्, अतिरिक्तावयविसाधनम्, परमाणुसाधनम्,	२४

		जलत्वजातिः, जलीयशरीरेन्द्रियविषयाः, तेजोलक्षणम्, तेजस्त्वजातिः, तैजसशरीरेन्द्रियविषयाः, सुवर्णस्य तैजसत्वम्, वायुः, वायवीया विषयाः, आकाशः, कालः, दिक्	पार्थिवेन्द्रियज्ञानम्, पार्थिवविषयबोधः, जललक्षणज्ञानम्, जलत्वजातिबोधः, जलीयशरीरेन्द्रियविषयज्ञानम्, तेजोलक्षणज्ञानम्, तेजस्त्वजातिबोधः, तैजसशरीरेन्द्रियविषयज्ञानम्, सुवर्णस्य तैजसत्वपरिज्ञानम्, वायोर्बोधः, वायवीयानां विषयाणामवबोधः, आकाशज्ञानम्, कालज्ञानम्, दिग्बोधः	पार्थिवशरीरनिर्वचनम्, पार्थिवेन्द्रियकथनम्, पार्थिवविषयनिर्देशनम्, जललक्षणप्रतिपादनम्, जलत्वजातिसाधनम्, जलीयशरीरेन्द्रियविषयनिरूपणम्, तेजसो लक्षणकथनम्, तेजस्त्वजातिसाधनम्, तैजसशरीरेन्द्रियविषयाः, सुवर्णस्य तैजसत्वसाधनम्, वायुलक्षणप्रतिपादनम्, वायवीयविषयकथनम्, आकाशनिरूपणम्, कालनिर्वचनम्, दिक्साधनम्	
४	आत्मद्रव्यम्	आत्मसाधकानुमानम्, आत्मत्वजातिः, शरीरेन्द्रियमनोभिन्नात्मा, क्षणिकविज्ञानभिन्नात्मा, नित्यविज्ञानभिन्नात्मा, साङ्ख्यमतनिरासः, परकीयशरीरवृत्त्यात्मा	आत्मसाधकानुमानस्वरूपबोधः, आत्मत्वजातिज्ञानम्, शरीरेन्द्रियमनोभिन्नात्मज्ञानम्, क्षणिकविज्ञानभिन्नात्मबोधः, नित्यविज्ञानभिन्नात्मबोधः, साङ्ख्यमतनिराकरणप्रक्रियाबोधः, परकीयशरीरवृत्त्यात्मज्ञानम्	आत्मसाधकानुमानप्रतिपादनम्, आत्मत्वजातिसाधकानुमान-प्रतिपादनम्, शरीरेन्द्रियमनोभिन्नात्मप्रतिपादनम्, क्षणिकविज्ञानभिन्नात्मकथनम्, नित्यविज्ञानभिन्नात्मसाधनम्, साङ्ख्यमतनिराकरणम्, परकीयशरीरवृत्त्यात्मनिरूपणम्	९
५.	प्रत्यक्षज्ञानम्	अनुभूतेश्चातुविध्यम्, प्रत्यक्षप्रमालक्षणम्, प्रत्यक्षप्रमाविभागः, प्रत्यक्षप्रमाया विषयाः, द्रव्यप्रत्यक्षकारणम्, त्वङ्मनःसंयोगस्य ज्ञानसामान्यहेतुत्वम्, सविकल्पकनिर्विकल्पकज्ञाने,	अनुभूतेश्चातुर्विध्यज्ञानम्, प्रत्यक्षप्रमालक्षणबोधः, प्रत्यक्षप्रमाविभागज्ञान्, प्रत्यक्षप्रमाया विषयावबोधः, द्रव्यप्रत्यक्षकारणज्ञानम्, त्वङ्मनःसंयोगस्य ज्ञानसामान्यहेतुत्वबोधः, सविकल्पकनिर्विकल्पकज्ञानयोः	अनुभूतेश्चातुर्विध्यप्रतिपादनम्, प्रत्यक्षप्रमालक्षणनिरूपणम्, प्रत्यक्षप्रमाविभागप्रदर्शनम्, प्रत्यक्षप्रमाया विषयनिरूपणम्, द्रव्यप्रत्यक्षकारणनिर्वचनम्, त्वङ्मनःसंयोगस्य ज्ञानसामान्यहेतुत्वप्रतिपादनम्, सविकल्पकनिर्विकल्पकज्ञानयोर्निर्वचन	२४

		इन्द्रियलक्षणम्, लौकिकालौकिकसन्निकर्षौ च	स्वरूपबोधः, इन्द्रियलक्षणज्ञानम्, लौकिकालौकिकसन्निकर्षयोर्बोधः	म्, इन्द्रियलक्षणनिरूपणम्, लौकिकालौकिकसन्निकर्षयोर्निरूपणम्	
सैद्धान्तिकाभ्यासः					९६
प्रयोगाभ्यासः					३२
योगः					१२८

५. प्रयोगात्मककार्यं परियोजनाकार्यञ्च

इमे क्रियाकलापाः सम्भाव्याः सन्ति । एतान् क्रियाकलापान् निदर्शनस्वरूपेण मत्वा अन्येऽपि क्रियाकलापाः सञ्चालयितुं शक्यन्ते ।

कक्षा ९		कक्षा १०	
विषयाः	**शिक्षणघण्टाः**	**विषयाः**	**शिक्षणघण्टाः**
न्यायवैशेषिकशास्त्रयोः प्रथिताः पारिभाषिकशब्दाः (विशेषतो तर्कसङ्ग्रहे तन्न्यायबोधिनीटीकायां प्रयुक्ताः तादृशाः शब्दाः)	५	न्यायवैशेषिकशास्त्रयोः प्रथिताः केचन पारिभाषिकशब्दाः (विशेषतो न्यायसिद्धान्तमुक्तावल्याः प्रत्यक्षखण्डे प्रयुक्ताः तादृशाः शब्दाः) ।	५
वैशेषिकशास्त्राभिमतपदार्थोद्देशः, द्रव्यपदार्थश्च	६	मङ्गलेश्वरवादः, वैशेषिकशास्त्राभिमतपदार्थोद्देशः, द्रव्यादीनां साधर्म्यवैधर्म्ये च	७
प्रत्यक्षप्रमान्तगुणाः	६	दिगन्तानि पृथिव्यादिद्रव्याणि	६
अनुमानोपमानशब्दप्रमाणानि	९	आत्मद्रव्यम्	५
अवशिष्टगुणतोऽभावपदार्थान्ताः	६	प्रत्यक्षज्ञानम्	९
योगः	३२	योगः	३२

६. शिक्षणसञ्चालनप्रक्रिया

न्यायविषयस्य अध्यापने अध्ययने तज्ज्ञाने च शिक्षणसहजीकरणप्रक्रिया अपरिहार्या भवति । अत्र खलु यद्यपि विद्यार्थिकेन्द्रितक्रियाकलापे बलं देयमथापि शिक्षककेन्द्रितक्रियाकलापा अपि न त्याज्याः । कक्षायां शिक्षकः स्वयमपि सक्रियो जागरूको वा भवेत् । ततोऽपि छात्रा उत्सुका जागरूकाश्च भवेयुः । अतो मूलतो विद्यार्थिकेन्द्रितविधिरवलम्बलनीयः । यान् विधीनवलम्ब्य शिक्षणकार्ये सम्पादिते सति छात्राणां सम्यग् बोधः सम्पद्येत, तथाविधाः ये केऽपि विधयः शिक्षकेण प्रयोक्तुं शक्यन्ते । पाठ्यक्रमप्रकरणगतान् विषयान् बोधयितुं शिक्षणसहजीकरणप्रक्रियायाः कृते अधस्तनाः शिक्षणपद्धतयोऽवलम्बनीयाः -

(क) व्याख्यानविधिः अत्र विधौ छात्राणां पुरतः यथाप्रकरणान्तर्गतं पाठ्यं विषयं प्रस्तुत्य सम्यग् विवरणं देयम् । व्याख्यामुखेन पाठ्यविषयः सम्यक् स्फुटीकर्तव्यः ।

(ख) प्रश्नोत्तरविधिः अत्र विधौ पूर्वं व्याख्याते विवृते च विषये छात्राणां कियान् बोधो जातः ? इति ज्ञानार्थं पाठितविषये छात्राः प्रष्टव्याः । अज्ञाते अस्पष्टे च पुनर्व्याख्या विधेया ।

(ग) प्रदर्शनविधिः (प्रयोगविधिः) न्यायवैशषिकशास्त्रयोः लक्षणबाहुल्याल्लक्ष्ये तत्समन्वयप्रकारबोधनावसरे प्रथमतो लक्षणघटकानि तत्परिष्कारघटकानि पारिभाषिकपदानि विद्यार्थिनां पुरतः श्यामपट्टादिषु विलिख्य व्याख्याय च तेषां समन्वयप्रकारं प्रदर्श्य छात्राः प्रष्टव्याः, बोधस्थितिं विचार्य पुनर्व्याख्या च विधेया ।

(घ) अवेक्षणविधिः लक्षणघटकानां पदानां परस्परं समन्वयः कथम् ? कथञ्चान्यत्रापि तानि पदानि प्रयोक्तव्यानीति छात्राः सावधानतया प्रत्यक्षतोऽवेक्षेरन् । अयं विधिर्विशेषतो विद्यार्थिकेन्द्रितः ।

(ङ) अन्तःक्रियात्मकविधिः पाठितस्य अंशस्य छात्राणां बोधः कियान् कीदृशश्च जातः ? इति ज्ञानार्थं छात्रैः सह शिक्षकस्य परस्परं छात्राणाञ्च अन्तःक्रिया कार्या । अज्ञाते स्थले च पुनर्व्याख्या विधेया ।

(च) आगमनविधिः प्रथमतः कस्यापि विषयस्य नियमं लक्षणं वानुक्त्वा तद्विषयकं विवरणं लक्ष्यस्थलं वोपस्थापनीयम् । तत एव व्याख्यातस्य विषयस्य नियमो लक्षणं वा वाच्यम् । विद्यार्थिनां बोधाभावे ते पुनर्बोधनीयाश्च ।

(छ) निगमनविधिः

अत्र विधौ आगमनविधिविपरीततया व्याख्येयस्य विषयस्य नियमं लक्षणं वा विविच्य उदाहरणं लक्ष्यस्थलं वोपस्थापनीयम् । ततः कथञ्च लक्षणस्य लक्ष्ये समन्वयो भवतीति च सम्यग् विवेच्यम् ।

उक्तान् शिक्षणविधीन् प्रयुज्य सहजाध्यापनस्य कृते शिक्षकैरधस्तनाः केचन विषया विशेषतोऽवधेयाः -

(अ) शिक्षकेण वार्षिकीं मासिकीं पाक्षिकीं साप्ताहिकीं दैनिकीञ्च शिक्षणयोजनाम् एवमेव पाठ्यांश-शिक्षण-योजनां दैनिक-पाठयोजनां च निर्माय, तदनुसारेण शिक्षणकार्यं सम्पादनीयम् ।

(आ) पाठ्यविषयेषु छात्राणां यथा रुचिः प्रवृत्तिश्च सम्पद्येत तदनुरूपं शिक्षणं सम्पादनीयम् ।

(इ) पाठ्यमानस्य पूर्वं पाठितस्य च विषयस्य सम्बन्धं बोधयित्वैव पाठ्यकार्यमारभणीयम् ।

(ई) न्यायवैशेषिकविषययोः पाठनक्रमे प्रथमतस्तस्मिन् पाठे प्रयोक्तव्यानां पारिभाषिकपदानां छात्रेभ्यः परिचयं दत्त्वा तेषां प्रयोगस्थलञ्च निर्देष्टव्यम् ।

(उ) पदार्थानां प्रमाणानाञ्चाध्यापनक्रमे न केवलं ग्रन्थगतपङ्क्तेः रटने तद्बोधे एव बलं देयमथापि तत्रस्थपङ्क्तिगतानि पारिभाषिकपदानि प्रयुज्य व्यावहारिकवाक्यनिर्माणे च छात्रा उत्प्रेरणीयाः ।

७. मूल्याङ्कनप्रक्रिया

शिक्षणेन सह विषयवस्तूनां मूल्याङ्कनमपि सततं विधेयम् । औपचारिकरूपेण अनौपचारिकरूपेण वा शिक्षणमुपलब्धिमूलकं वस्तुगतञ्च जातं न वेति मापनप्रक्रियाऽपि प्रवर्तनीया । तत्र मौखिकं लिखितं प्रयोगात्मकञ्च विधिमवलम्ब्य प्रकरणगतानां विषयाणां बोधः शिक्षार्थिनां जातो न वेति सततमवधेयम् । मूल्याङ्कनावसरे छात्रैः कीदृशी योग्यता व्युत्पत्तिश्चाधिगता कुत्र च समस्या ? समाधानञ्च कथं विधेयमित्यादिज्ञानार्थञ्च मूल्याङ्कनविधिरवलम्बनीयः ।

प्रारम्भिक-निर्माणात्मक-निदानात्मक-निर्णयात्मकभेदेन मूल्याङ्कनविधेः चातुर्विध्यं वर्तते । चतुर्विधोऽपि विधिरवलम्बनीयः । तत्र वार्षिकपाठयोजनानुसारेण मासिकं पाक्षिकं साप्ताहिकं दैनिकञ्च कक्षाकार्यविधिं निर्धार्य मौखिकीं लिखिताञ्च परीक्षां विधाय छात्राणां शैक्षिकी स्थितिः व्युत्पत्तिश्च समीक्षणीया । मूल्याङ्कनावसरे पाठ्यक्रमप्रकरणगतेषु विषयेषु कीदृशी व्युत्पत्तिः छात्रैरधिगतेति पूर्वोक्तविधिना छात्राणां व्युत्पत्तिगतं मापनं विधेयम् ।

मूल्याङ्कनप्रक्रियां विश्वसनीयां विधिसम्मताञ्च सम्पाद्य एकरूपतायामानेतुं स्थानीय-प्रादेशिक-राष्ट्रियस्तरेषु बाह्यसार्वजनिकपरीक्षणविधौ सर्वेषु विषयेषु आन्तरं बाह्यं च मूल्याङ्कनं विधीयते । सार्वजनिकपरीक्षणे प्रतिविषयं प्रतिशतं पञ्चविंशत्या अङ्कानां कृते आन्तरं परीक्षणं, प्रतिशतं पञ्चसप्तत्या अङ्कानां कृते बाह्यं परीक्षणञ्च विधीयते । शिक्षणप्रक्रियया सहैव विषयवस्तुसम्बद्धं मूल्याङ्कनं नैरन्तर्येण विधेयम् । तत्र शिक्षणोपलब्धिः क्रमशः औपचारिकरूपेण अनौपचारिकरूपेण च परिमापनीया । शिक्षणसहजीकरणस्य क्रमे विद्यार्थिभिरधिगतानां ज्ञानशिल्पप्रयोगोच्चदक्षतासम्बद्धपक्षाणां मूल्याङ्कनञ्च अनिवार्यतया विधेयम् ।

(अ) आन्तरं मूल्याङ्कनम्

पाठ्यक्रमे निर्धारितमुद्देश्यानुरूपं विद्यार्थिभिः ज्ञानशिल्पादिकमधिगतं न वेति विचारणीयम् । कुत्र च समस्या कथञ्च निराकरणमिति ज्ञानाय आन्तरं निर्माणात्मकं वा मूल्याङ्कनं सततं विधेयम् । न्यायशास्त्रस्य शिक्षणक्रमे एतन्मूल्याङ्कनमधस्तनानुसारेण कर्तव्यम्–

क्र.सं.	क्षेत्रम्	अङ्कभारः
१.	शिक्षणसहभागिता	३
२.	कक्षाकार्यं परियोजनाकार्यं वा	६
३.	विषयवस्तुगतं मूल्याङ्कनम्	१०
४.	त्रैमासिकी परीक्षा	६
योगः		२५

बाह्यमूल्याङ्कनम्

निर्णयात्मकं मूल्याङ्कनमेव बाह्यमूल्याङ्कनमिति । अत्र तावत् छात्रैः पाठ्यक्रमे निर्धारितमुद्देश्यानुरूपं ज्ञानं शिल्पं वेत्यधिगतं न वेति सम्परीक्ष्यते । एतच्च मूल्याङ्कनमावधिकं भवति । अत्र आवधिकत्वञ्च वार्षिकत्वमिति । अतस्तावत् शैक्षिकसत्रस्यान्ते तन्मूल्याङ्कनं विधीयते । अधोनिर्दिष्टानुसारेणैतन्मूल्याङ्कनं विधातव्यम् -

विशिष्टीकरणतालिका

कक्षा : १० **पूर्णाङ्काः ७५**
समयः घण्टात्रयम्

क्र. स.	**विषयक्षेत्रम्**	**प्रश्नस्वरूपम्**	**ज्ञानम्**			**बोधः**			**शिल्पम्**			**उच्चदक्षता**			**समाधेयाः प्रश्नसङ्ख्याः**	**अङ्क -भारः**	**स्पष्टीकरणम्**
			क	**ख**	**ग**	**क**	**ख**	**ग**	**क**	**ख**	**ग**	**क**	**ख**	**ग**			
१.	न्यायवैशेषिक-शास्त्रयोः प्रथिताः केचन पारिभाषिक-शब्दाः	ज्ञान-बोध-प्रयोगात्मिका	१	-	-	१	-	-	-	५	-	-	-	-	३	७	**ज्ञानबोध**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धम् अतिलघुप्रश्नद्वयम् । **शिल्प**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धः एको लघुप्रश्नः ।
२.	मङ्गलेश्वर-वादौ, वैशेषिक-शास्त्राभिमत-पदार्थोद्देशः, द्रव्यादीनां साधर्म्यवैधर्म्ये च	ज्ञान-बोध-प्रयोगोच्च-दक्षतात्मिका	१	-	-	१	-	-	-	१०	-	-	-	८	५	२०	**ज्ञानबोध**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धम् अतिलघुप्रश्नद्वयम् **शिल्प**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धं लघुप्रश्नद्वयम् । **उच्चदक्षता**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धः एको व्याख्यात्मकः प्रश्नः ।
३	दिगन्ताानि पृथिव्यादि-द्रव्याणि	ज्ञान-बोध-प्रयोगोच्चदक्षतात्मिका	१	-	-	१	-	-	-	१०	-	-	-	८	५	२०	**ज्ञानबोध**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धम् अतिलघुप्रश्नद्वयम् । **शिल्प**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धं लघुप्रश्नद्वयम् । **उच्चदक्षता**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्ध एको व्याख्यात्मकः प्रश्नः ।
४	आत्मद्रव्यम्	ज्ञान-बोधप्रयोगात्मिका	१	-	-	२	-	-	-	५	-	-	-	-	४	८	**ज्ञानबोध**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धम् अतिलघुप्रश्नत्रयम् ।

																	शिल्पक्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्ध एको लघुप्रश्नः ।
५	प्रत्यक्षज्ञानम्	ज्ञान-बोध-प्रयोगाच्चदक्षतात्मिका	१	-	-	१	-	-	-	१०	-	-	-	८	५	२०	**ज्ञानबोध**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धम् अतिलघुप्रश्नद्वयम् **शिल्प**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धं लघुप्रश्नद्वयम् । **उच्चदक्षता**क्षेत्रतः- निर्दिष्टविषयवस्तुसम्बद्धः एको व्याख्यात्मकः प्रश्नः ।
योगः			५	-	-	६	-	-	-	४०	-	-	-	२४	२२	७५	

द्रष्टव्यः

'क' इत्यनेन अतिलघुप्रश्नो बोध्यः ।

'ख' इत्यनेन लघुप्रश्नो बोध्यः ।

'ग' इत्यनेन सामान्यतया विस्तृतोत्तरापेक्षी (व्याख्यात्मकः) प्रश्नो बोध्यः।

पुनश्च - ज्ञानबोधक्षेत्राद् विकल्परहिताः प्रश्नाः प्रष्टव्याः । शिल्पक्षेत्राद् यथेच्छप्रकरणतः प्रश्नद्वयं संयोज्य आहत्य दश प्रश्नाः प्रष्टव्याश्चेद् उच्चदक्षताक्षेत्राद् यथेच्छप्रकरणत एकं प्रश्नं संयोज्य आहत्य चत्वारः प्रश्नाः प्रष्टव्याः । आहत्य तेषु दशसु छात्रैरष्टौ प्रश्नाः समाधेयाश्चेच्चतुर्षु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः ।

विषयः - न्यायः

कक्षा - १०　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　पूर्णाङ्काः - ७५

प्रश्नानां वामपार्श्वे दत्ता अङ्काः पूर्णाङ्कान् द्योतयन्ति । यथासम्भवं मौलिकमुत्तरं देयम् ॥

समूहः 'क'

अधस्तनाः सर्वेऽपि प्रश्नाः समाधेयाः　　　　　　　　　　　　**११ x १ = ११**

१. किन्नामोत्तेजकत्वम् ?

२. पारिमाण्डल्यमित्यस्य कोऽर्थः ?

३. वैशेषिकदर्शनाभिमतानि द्रव्याणि कानि ?

४. आकाशात्मनोः साधर्म्यं किम् ?

५. गन्धसमवायिकारणतावच्छेदकं किम् ?

६. नव्यमते वायुः प्रत्यक्षो वाऽप्रत्यक्षः ?

७. क्षणिकविज्ञानात्मवादिनः के ?

८. अद्वैतवेदान्तिनां मते आत्मा ज्ञानरूपो वा ज्ञानाश्रयः ?

९. साङ्ख्यमते कर्तृत्वं धर्मः प्रकृतेर्वात्मनः ?

१०. ईश्वरप्रत्यक्षसाधारणं प्रत्यक्षप्रमाया लक्षणं किम् ?

११. अलौकिकः सन्निकर्षः कतिविधः ?

समूहः 'ख'

अधो लिखितेषु प्रश्नेषु अष्टौ प्रश्नाः समाधेयाः　　　　　　　　　　**८ x ५= ४०**

१. समवायेन कार्यं प्रति तादात्म्येन द्रव्यं कारणम् इति वाक्यस्य परिष्कारो विधेयः ।

२. ईश्वरसाधकानुमानमुपस्थाप्य तत्र सत्प्रतिपक्षदोषं प्रदर्शयन् वारयत ।

३. जातिबाधकाः के? सोदाहरणं प्रस्तुत ।

४. द्रव्यादीनां पञ्चानां साधर्म्यं यथाग्रन्थं प्रतिपादयत ।

५. अवयवपुञ्जादतिरिक्तानामवयविनां सत्त्वे प्रमाणमुपस्थापयत ।

६. जलत्वजातिसाधकानुमानं निरूपयत ।

७.	आकाशसाधकान्यनुमानानि यथाक्रमुपस्थापयत ।

८.	शरीरस्यात्मत्वे दोषं प्रदर्शयत ।

९.	चक्षुर्ग्राह्यान् विषयान् दर्शयत ।

१०.	लौकिकसन्निकर्षस्य सोदाहरणं वैविध्यं प्रस्तुत ।

समूहः 'ग'

अधस्तनेषु प्रश्नेषु त्रयाणां प्रश्नानां विस्तृतमुत्तरं दत्त । **३ x८= २४**

१.	मङ्गले साफल्यसाधकानुमानमुपस्थाप्य मङ्गलविषयकं प्राच्यनव्यमतभेदं दर्शयत ।

२.	साधर्म्यं वैधर्म्यञ्च परिभाष्य अकारणत्वं कस्य साधर्म्यमिति यथाग्रन्थं स्फुटीकुरुत ।

३.	तेजोलक्षणं विलिख्य सुवर्णादिस्तैजसत्वे मानमुपस्थापयत ।

४.	सौत्रं प्रत्यक्षप्रमाया लक्षणं विलिख्य प्रत्यक्षप्रमाया भेदान् दर्शयत ।